

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KUZEY MAKEDONYA MÜSLÜMANLARININ GÜNÜMÜZDE EN YAYGIN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

Mehmet DALKILIÇ²

Öz

Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte, Balkanlarda etnik çatışmalar (1991) başlamıştır. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilanı ile başlayıp Bosna-Hersek ve Makedonya ile devam eden bağımsızlık süreçleri Balkanlarda yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Makedonya'da Müslümanlar nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmaktadır. Nitekim yeni adıyla Kuzey Makedonya en fazla Müslüman vatandaşa sahip 5. Avrupa ülkesidir. Ancak bu yoğunluktaki Müslüman nüfus -Osmanlı sonrası- hukuki haklarını hiçbir alanda kullanma imkanı bulamamıştır. Kökleri ve cinsiyetleri itibarıyla Slav ırkına mensup olan Makedonların Müslümanlarla tanışması Osmanlı öncesine rastlamaktadır. Ancak 14. asırda Osmanlıların bölgeyi fethetmesiyle birlikte İslam hızla yayılmaya başlamıştır. Makedonya vatandaşı Müslümanlar, o günden bugüne -zor da olsa- mensubu oldukları İslam dini üzere yaşamaktadırlar. Yugoslavya Cumhuriyeti'nin bir parçası oldukları dönemlerde dinsizleştirilme politikasına maruz kalıp birçok dini değerlerini kaybetmiş olsalar da kimliklerini koruyabilmişler ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra yeniden eski dinî değerlerine dönme ve onları yaşama yollarını aramaya başlamışlardır. Makedonya, Osmanlı döneminde farklı din mensuplarının birlikte yaşadığı, kişilerin inançlarını özgürce yaşayabildikleri bir bölge olup, insanların bu farklılığa büyük bir saygı içinde oldukları bir vakıdır. Bağımsızlık sürecinin başladığı yıllarda toplumun her kesiminde dini ritüellere duyulan saygı, insanlar arasındaki ilişkilere de yansımış, toplumsal barış ve birlikte yaşama alanında örnek gösterilmiştir. İnsanlar yeni kurulan bu ülkede çatışmadan uzak, sevgi içinde ve kardeşçe yaşamışlardır. Ancak ilerleyen süreçlerde Hıristiyanların lehine ayrımcılıklar başlamış ve 2001 yılında büyük bir etnik çatışmanın kıyısından dönülmüştür. Ohri anlaşmasıyla sonlandırılan çatışma ardından Kuzey Makedonya siyasi idareleri, Arnavutlar lehine bazı iyileştirmeler yapsalar da genel olarak Müslümanların elde ettikleri hak, hukuk ve yasal statüyü her geçen gün kısıtlamayı sürdürmüşlerdir. Hıristiyanlara göre adeta ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü düşünen Müslümanların sayısı hızla artmaktadır. Bu makalenin esas amacı, Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunlarının ortaya çıkarılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Aşırı Dini Gruplar, Etnik Ayrımcılık, Asimilasyon, Eğitim.

THE BIGGEST CURRENT PROBLEMS OF MUSLIMS IN MACEDONIA AND SOLUTION

Abstract

Ethnic conflicts began in April 1991 after the dissolution of Yugoslavia. The independence process of Slovenia and Croatia, which started with the declaration of independence and continued with Bosnia and Herzegovina and Macedonia, led to a new era in the Balkans. In Macedonia, Muslims are more than 40% of the population. As a matter of fact, Northern Macedonia with its new name is the 5th European country with the highest number of Muslim citizens. However, the Muslim population of this intensity could not find any legal rights in the post-Ottoman period. However, in the 14th century when the Ottomans conquered the region, Islam began to spread rapidly in the region. The Muslims of Macedonia live from the day they belong to the Islamic religion. Although they have been subjected to irregularization in the period when they were part of the Republic of Yugoslavia, they started to look for ways to return to their old religious values and to live them, especially after the 1990s. Macedonia is a country where people of different religions lived together during the Ottoman period and people could live their beliefs freely. This respect for the religious rituals in the social sense was reflected in the relations between the people, and people lived away from conflict and in love and brotherhood. However, in the coming period, discrimination began in favor of Christians and in 2001, has returned from the coast of a major ethnic conflict. Post-conflict ended by the Ohrid agreement, the

¹ Bu çalışma kısmen 2013-2016 yılında İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenene bir araştırmaya dayanmaktadır. Mehmet Dalkılıç-R. Biçer, *Balkanların geleceği Açısından Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış*, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi, Mayıs 2016.

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı. dalkilic@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2920-6008

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Dalkılıç, M. (2019), Kuzey Makedonya Müslümanlarının Günümüzde En Yaygın Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 64-84

Makale Geliş Tarihi: 02/05/2019

Makale Kabul Tarihi: 29/06/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

Macedonian political administrations have been trying to restrict the rights and legal status of Muslims every passing day. The main purpose of the article is to reveal the number and the biggest problems of Muslims who think that they are treated as second class citizens according to Christians.

Key Words: Macedonia, Religious Groups, Ethnic Discrimination, Assimilation, Muslim Education in Macedonia.

1. Giriş

İlahiyat alanında yapılan çalışmalar genellikle modern dönemleri ilgilendiren konuları içermemekte veya modern araştırma metotları ile yapılmamaktadır. Bu nedenle makalede, bir taraftan araştırma konusunun güncel olması, diğer taraftan da modern bir teknik kullanılması onun önemini ortaya koymaktadır. Makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi tarafından desteklenen ve Kuzey Makedonya’da anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilen bir projeye dayanmaktadır. Söz konusu proje “Balkanların Geleceği Açısından Kuzey Makedonya’da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış” başlığı ile 2013-2016 yılları arasında çalışılmıştır. Bu projenin anket sorularından birisi “Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu”nu tespit etmeye yöneliktir. Makalede SPSS programı kullanılmak suretiyle deneklerin frekans ve yüzde oranları elde edilerek öncelikle Kuzey Makedonya’daki Müslümanların en büyük veya en yaygın sorunu ortaya çıkarılmıştır. İkinci olarak sorunların birbirleriyle ilişkileri ve tarihi kökenleri araştırılmıştır. Böylelikle bir taraftan günümüz Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorunlarını tespit edilmiş diğer taraftan da bunların hangi alanlarda yoğunlaştığı belirlenmiştir. Araştırma sadece çözüm önerileri ile değil, aynı zamanda alanında ilk olması ve kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Makalenin asıl hipotezi ‘Kuzey Makedonya’da, komünist dönem sonrasında, başta Arnavut ve Türklerden oluşan Müslüman etnik grupların tümü görmezlikten gelinmiştir’ şeklinde ifade edilebilir. Müslümanlar 2001 yılında devlet idaresinde yeterince temsil edilmediği ve eşit haklara sahip olmadıkları gibi haklı gerekçelerle, Arnavutların liderliğinde silahlı mücadele kararı almışlardır. Çok fazla kan dökülmesini istemeyen iç ve dış güçler, Makedonları ve Arnavut liderliğindeki Müslümanları, 2001 yılında ‘Ohri Çerçeve Anlaşması’ni imzalamaya ikna etmişlerdir. Bu anlaşma, Kuzey Makedonya’nın siyasi yapısını ve demokratikleşme sürecini derinden etkilemesine rağmen, hâlâ zor ilerleyen süreçler bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu anlaşma üzerinden 18 yıl geçmesine rağmen sorunlar gittikçe derinleşmektedir. Bu sorunların birincisi *dini özgürlükleri*, ikincisi ise Müslümanların *etnik kimliklerini* ilgilendiren **ayrımcılık** uygulamalarıdır. Kuzey Makedonya’da iki yıl boyunca yaptığımız gözlem ve yüz yüze görüşmeler sonucunda bir takım sorunlar tespit edilmiştir. Bunların doğru olup olmadığı ve ne derecede yaygın olduğu konusunda deneklerin düşüncelerine müracaat edilmiştir. Deneklere ayrımcılık, işbirliği, aşırı grupların her geçen gün güçlenmesi, işsizlik, eğitim, asimilasyon, bürokratik ayrımcılık ve tümü gibi seçenekler sunularak bunlardan hangisinin en büyük sorun teşkil ettiği araştırılmıştır. Ayrıca soru, açık uçlu olarak düşünüldüğünden “diğer” seçeneği de ilave edilmiştir. Böylelikle Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorununu tespit etme olanağı sağlanmıştır. Üç yıl boyunca yaklaşık iki yüz kişi ile yüz yüze görüşülmüş, bin kişiye anket uygulanmıştır. Sorunlar, Müslümanlar ve diğer dini etnik gruplar açısından yerinde gözlemlenmiştir.

‘Makedonya’ kelimesinin anlamı aslında ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve tarihi hakkında açık ipuçları sunmaktadır. Yunanca asıllı olan Makedonya kelimesi, ‘yamalı bohça’, ‘türlü’, ‘karışık’, ‘değişik parçalardan oluşan’ anlamlarına gelmektedir. Makedonya, tarih boyunca çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle günümüzde çok sayıda dini ve etnik grubun varlığını, tarihi mekanlarını veya mabetlerini görmek mümkündür. Çeşitli saldırı ve göçler sonucu oluşan topluluklar, tarih boyunca bölgede meydana gelen savaşlar ve kaoslar günümüz Balkan topluluklarının doğmasının en belirleyici sebeplerinden biri olmuştur. Kuzey Makedonya’nın bu kozmopolit yapıdan her açıdan etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim günümüzde dini

açından farklı ibadethaneler ve farklı dinler, anayasa tarafından garanti altına alınmıştır. Bu durum Kuzey Makedonya anayasasında şöyle ifade edilmiştir: “Bireyin dini itiraf özgürlüğü garanti altındadır. Bireysel olarak diğerleri ile arasında aleni ve özgürce inancını ifade etme hakkı, garanti edilmektedir” (Makedonya Anayasası, mad. 19).

Günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde en yaygın din Ortodoksluktur. Zorunlu göçler yüzünden İslam, taraftarı en çok olan ikinci din durumuna düşmüştür. Bu bağlamda Türkiye, Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'tan sonra Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfus Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Müslümanların büyük kısmını Arnavutlar oluşturmaktadır. Arnavutlar, aynı zamanda ülkede en çok Türkçe konuşan halktır. Bunun yanı sıra Türkler, Boşnaklar ve Arnavutlardan oluşan ve sayı olarak 40 bin ila 80 bin kadar nüfusa sahip oldukları tahmin edilen bir Müslüman Makedon topluluğu da vardır. Müslüman Makedonlar, kendilerini Türk/Türkbaş veya Torbeş olarak tanıtmaktadırlar (Dikici, 2014).

Günümüzde Kuzey Makedonya Hıristiyan mabetlerine gösterilen kolaylıkları ne yazık ki Müslüman mabetlerine gösterilmemektedir. Nitekim altı asra yakın bir süre Müslümanların idaresi altında bulunan ve nüfusun büyük bir kısmını Müslümanların oluşturduğu ülkede 1200 kilise günümüzde sadece 400 cami ayakta kalabilmiştir. Başkent Üsküp'te, bu durum eğitim kurumlarında da geçerlidir. Ortodoks eğitim kurumları oldukça geniş bir alana yayılmış iken İslam dinine mensup etnik gruplar kendilerine ait okul açmakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda Müslümanların çocukları ve gençler eğitim imkânları bakımından diğerlerine göre çok kısıtlı olanaklara sahiptir ve istemeden gittiği okullarda eğitimini asimilasyona uğramadan, zor şartlarda devam ettirmek zorunda kalmaktadır. Müslüman gençler bu imkansızlık veya zorlukları yüksek öğretimde çok daha fazla hissetmektedir. Öyle ki Kuzey Makedonya vatandaşı Müslüman gençlerin yükseköğretimi için kurulan Türkiye sermayeli üniversite veya fakülteler bile, daha çok kapılarını Türkiye'den gelen öğrencilere açmıştır. Ayrıca sınırlı sayıda yükseköğretim kurumuna sahip olan Müslümanların bu kurumları resmi olarak tanınmamaktadır. Müslüman gençler eğitimde bütün bu olumsuzluklarla başa çıkma mücadelesi verirken Hıristiyanlar bir taraftan kariyer planlaması diğer taraftan da gereken tüm yükseköğretim prosedürlerine yardımcı olan danışmanlık hizmeti alabilmektedirler.

Müslümanların Kuzey Makedonya bölgesine girmesinden sonra yaklaşık altı asır Osmanlı toprakları olarak kalmıştır. Kuzey Makedonya bölgesi 1389 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Müslümanlar başlangıçta Ohri ve Üsküp'e yerleşmiştir. Osmanlılar bölgedeki Sırların, Slavların kısaca Ortodoksların ve etnik gurupların dini üzerinde hiçbir baskı oluşturmamıştır. Fakat İslam dini ve ibadet alanlarını arttırmak için cami ve medrese inşa etmiştir (Karamahmut, 2006). Bu esnada engin bir hoşgörü ve yüksek bir adalet örneği sergilenerek kiliselere dokunulmamıştır. Osmanlılar hiçbir kiliseye yıkım emri vermediği gibi harap durumdaki kiliselerin tadilatları için bütçe dahi ayırmıştır. Osmanlılar, diğer uygarlıklar gibi kendilerini kalelere ve surlara hapsedmemiş, aksine düz alanlara açılmışlar ve mahalleler kurmuşlar, yaşam alanları oluşturmuşlardır. Bununla birlikte Müslüman halkın bir taraftan ibadet etmesi amacıyla merkez camileri ve mahalle mescitleri, diğer taraftan da eğitim kurumları inşa etmişler. Aradan yüzyıl dahi geçmeden Kuzey Makedonya adeta Güneydoğu Avrupa'da bir İslam merkezi haline getirilmiştir. İslam Tasavvufi düşüncesinin yayılmasıyla birlikte tekke ve zaviyeler inşa edilmeye başlanmış ve ülkede İslam dini mensupları hızla artmıştır. Ancak 1912-1913 yıllarına gelindiğinde Balkan Savaşları'ndan sonra Makedonya Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Hangi etnik gruptan olursa olsun, bölgedeki Türk ve Müslüman halkın çoğu, zulümden, soykırımdan ve ölüm çetelerinden kurtulmak amacıyla asırlardan beri kardeşçe yaşadıkları ülkeyi ve topraklarını terk ederek, Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu bağlamda Türklerin büyük bir kesiminin Anadolu'ya göçmesi neticesinde adeta bazı Türk bölge, şehir ve köyleri boşalmış, “sönmüş köy” haline gelmiştir. Geride kalan Müslüman nüfus ise genellikle idarelerin ulaşamadıkları kırsal kesimlere yerleşmek suretiyle var olma mücadelesi vermişlerdir. Buna rağmen, bölgede hala çok sayıda Türk-İslam nüfusu yaşamaktadır.

Savaş ortamının sonlanmasıyla birlikte çok sayıda Müslüman bıraktıkları topraklara geri dönmeyi tercih etmiştir.

Günümüzde hangi etnik gruptan oluşa olsun hemen bütün Müslümanlar kendilerine uygulanan etnik ayrımcılıktan, hukuksuzluktan ve adaletsiz uygulamalardan şikayet etmektedir. Ülke nüfusunun neredeyse yarısını oluşturduklarını söyleyen Müslümanlar adil ve hür bir nüfus sayımı istemektedirler. Müslümanlara karşı birleşmiş iç ve dış güçlerin yardımlarıyla yönetimler çeşitli oyunlara başvurmak suretiyle Müslümanların nüfusunu az göstermektedir. Böylelikle nüfusa oranla elde etmiş oldukları haklardan Müslümanları mahrum bırakmaktadırlar. (Şabani, 2007:128, 132-135) Oysa ülke halkı Osmanlı hakimiyeti döneminde, “barış”ı esas alan uygulamaları yaşamış, herhangi bir ayrımcılığa uğratılmamıştır. Öyle ki, Balkanlarda Müslüman ve Hıristiyanların en barışçıl yaşadığı ülkenin Kuzey Makedonya olduğu yıllarca ifade edilmiştir. Son yıllardaki Müslümanlar aleyhine gelişen bütün olumsuzluklara rağmen bugün hala o asırların yönetim, uygulama ve kültürel birikimi sonucu oluşan barış ve adalet döneminin eserlerini Başkent Üsküp’te hem mimari anlamda hem de insanların etnik kökenlerine baktığınızda caddelerde kilise çanları ve ezan sesini bir arada duyarken uyumu ve kardeşliği görülebilmektedir. Bu nedenle Osmanlı kültürünün oluşturduğu Makedonya, dini açıdan çok sayıda ülkenin hayal bile edemediği bir uyum ortamını yakalamıştır. Bu bağlamda önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Kuzey Makedonya siyasi açıdan karışıklıklara sahne olabilir, iç isyanlar bu ülkede de bir gün görülebilir, halk herhangi bir gelişmeye tepki göstermek için ayaklanabilir. Ancak Kuzey Makedonya asla farklı dinin mensupları olan halkın birbirleriyle çatışmalarına sahne olmaz (İnternet-1).

2. Kuzey Makedonya Vatandaşı Müslümanların Günümüzdeki En Büyük Sorunu

Ankette günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en çok hangi alanlarda ayrımcılığa uğradığını ölçmek amaçlanmıştır. Bu nedenle deneklere günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en çok hangi alanlarda sorun yaşadıkları sorulmuştur. Böylelikle günümüz Kuzey Makedonya Müslümanlarının sorunları yaygınlık derecesine göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlar istatistiksel verilerle, frekans ve yüzde oranları ile ifade edilmiştir. Söz konusu veriler SPSS programına aktarılmak suretiyle tablolar elde edilmiştir. Böylelikle sorunların hangi grupta ne derecede yoğunlaştığı veya yaygınlaştığı ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sorunun cevap şıkları sırasıyla;

- **Ayrımcılık,**
- **Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması,**
- **Dini aşırı grupların gelişmesi,**
- **İşsizlik,**
- **Eğitim,**
- **Asimilasyon/Dinden, dil ve kültürden uzaklaşma,**
- **Bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi,**
- **Tümü ve**
- **Diğer”** gibi seçeneklerden oluşturulmuştur.

“Diğer” seçeneği konulmak suretiyle açık uçlu bağımsız bir soru amaçlanmıştır. Böylelikle gözlem ve yüz yüze görüşmeler sonucunda tespit edilemeyen sorunları tespit etmek imkanı sağlanmıştır.

İşsizlik (Unemployment): Ankete verilen cevaplara göre Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzdeki en yaygın sorununun **işsizlik** olduğu anlaşılmaktadır.

İşsizlik, istihdam sorunu ve çözüm yolları birçok ülkenin en önemli sorunu durumundadır. İşsizliği azaltmak Kuzey Makedonya’nın bağımsızlığını kazandığı günden beri önemini korumaktadır. İşsizliğin çözümü konusunda ülkedeki kamu kurumlarına, idarecilere büyük görevler

düşmektedir. Bu konuda mesleki eğitimler arttırılmalı, mevcut ve potansiyel tarım, sanayi ve hizmet üretiminde yerli-yabancı yeni yatırımların önü açılmalıdır. Global dünyanın bugünkü acımasız rekabet ortamında görev yapan girişimcilerin ve onların eseri olan işletmelerin; öncelikle kamu yönetiminin, devletin her kademesindeki bürokrasi kadrolarının, siyasi partilerin, üniversitelerin, finans sektörünün, medyanın, sivil toplum örgütlerinin ve tüm halkımızın desteğine ihtiyacı bulunduğu unutulmamalıdır. Bu sayılanlar belki de işsizlik sorunu çerçevesinde hemen bütün ülkeleri ilgilendirmektedir. Ancak Kuzey Makedonya'da işsizlik sorunu konusunda bunlara ilave edilecek başka sorunlar bulunmaktadır. Söz konusu sorunlar Müslüman nüfus bağlamında ele alındığında işsizlik sorunu doruk noktaya çıkmakta, Müslümanlar arasında oranı çok daha fazla olmaktadır. Bu durum aynı zamanda ülkedeki sosyal barışı bozmaya neden olmakta, etnik ve dini grupları çatışmalara sürükleyecek nedenlerin başında gelmektedir. Nitekim bu araştırma, Müslümanların günümüzdeki en büyük sorununun işsizlik olduğunu ortaya çıkarmıştır. O halde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların işsizlik sorununun nedenleri ve çözümü için neler yapılabileceği noktasında birkaç konu ifade edilmelidir.

Kuzey Makedonya'da OÇA'dan sonra hak mahrumiyetleri bakımından en çok mağdur edilenlerin başında Türkler gelmektedir. Nitekim Türklerin polis ve orduda yetersiz temsili dikkate diğer bir sorun olarak dikkatleri çekmektedir. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde dahi polis gücünde ağırlıklı olarak Makedonların veya Arnavutların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Makedon hükümetinin açıklamalarının asılsız olduğunu belirten Türk tarafı, polis olmak için yapılan başvurularda bariz bir ayrımcılık izlendiğini her fırsatta ve her platformda dile getirmektedir. Onlar, son raporlara göre orduya giren Türklerin sayısında küçük bir artış olduğu gözlemlense bile bunun etnik Türk nüfusa oranla çok yetersiz olduğunu vurgulamaktadırlar. Orduda durum daha da kötüdür. Savunma Bakanlığı'nda oldukça az sayıda Türk istihdam edilmektedir. Nitekim subay kadrolarındaki Türk oranı çok daha düşüktür. Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Orman ve Çevre Bakanlığında %0,20 ile %2 arasında değişen oranlarda Türkler istihdam edilmiştir. Bu durum OÇA'da yer alan ve nüfusa oranla devlette temsil hakkı veren maddenin uygulamaya konulmadığının en açık göstergesidir. Cumhurbaşkanlık Kabinesi, Yerel Yönetim Bakanlığı ve daha birçok devlet sektöründe hiç bir Türk bulunmaması ise ayrımcılığın Türkler aleyhine ne derecede uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır (Turan, 2002:186-187; Şabani, 2007:128, 132-135).

Makedon yetkililer hızla devlet kadrolarını doldurmuştur. Yeni memur alımları için Makedon memurları işten çıkartmak gerekmektedir ki bu da topluluklar arasındaki var olan gerginliği daha da arttıracaktır. Ayrıca Türkler eğitim alanında ayrımcılıkla başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Diğerlerine göre dezavantajlı durumda olan Türkler eğitim seviyesi bakımından Makedon nüfusa kıyasla daha düşüktür. Bu durum, Türklerin devletin yüksek kademelerinde işe girebilmesi şansını azaltmaktadır. Sonuç olarak kısa vadede etnik grupların kamu sektöründe eşit oranda çalıştırılması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Bütün çabalara rağmen 2001 yılından beri Türklerin istihdam oranı sadece %1.5 düzeyine çıkabilmiştir. Ancak OÇA'da yer alan ilgili maddeye göre Türklerin eski nüfus sayımı çerçevesinde en az %5 düzeyinde istihdam edilmesi gerekmektedir. Türkler ise nüfus oranları ile oynandığını ileri sürerek, bu oranın en az %10 seviyesinde olması gerektiğini iddia etmektedirler. (OÇA 4. Madde: Ayrımcılık yapılmayacak, eşit haklı katılım sağlanacak)

a) İşsizlik-etnik barış ilişkisi: İşsizlik ve etnik barış arasındaki ilişkinin, doğru orantılı olduğu konusunun unutulmaması ülke hatta Balkan barışı açısından oldukça önemlidir. Kuzey Makedonya'da son yıllarda çıkan çatışmaların nedenlerinden birisi belki de en önemlisi istihdam konusunda yetkililerin Müslümanların aleyhine uyguladıkları etnik ayrımcılıktır. Yasa gereği nüfusa oranla devlet kadrolarında istihdam edilmesi gerekirken, çeşitli oyun ve gerçek dışı nedenlerle Müslümanlar haklarından yararlanma imkanı bulamamakta, sürekli mağdur

edilmektedir. Oysa 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması gereği hakları garanti altına alınmıştır. Ohri Çerçeve Anlaşması'nın A Eki Madde 8'de, "Tüm topluluklara mensup insanların kamu organlarının her düzeyinde ve kamu yaşamının diğer alanlarında eşit şekilde (sahip oldukları nüfusa göre) yer almasından" söz edilmektedir (Şabani, 2007: 134). Ancak söz konusu ayrımcılıklar, işsizliğin Müslümanlar arasında çok daha fazla yaygın olmasına neden olmuştur. Bu konuda Türkiye'nin istihdam alanları oluşturma girişimlerini takdirle hatırlatmak gerekir. Gerek Türk banka şubelerinin (Ziraat ve Halk Bankası) gerekse Şişecam'ın cam fabrikasının açılması sorunu çözmeye yönelik önemli girişimlerden bir kısmıdır. Ancak burada da yetkililerin devlet olma refleksi göstermemesi, ayrımcı ve baskıcı tutum sergilemeleri sonucunda istenilen neticeler alınamamıştır. Buralarda, yine büyük bir oranda Makedonlar istihdam imkanı bulmuştur. Müslümanlar düşük profilde ve oldukça az iş imkanı bulabilmişlerdir. Öncelikle altyapı ve anlaşmaların sağlam yapılmak suretiyle ülkeye yatırımların devam ettirilmesi, özellikle de eğitim, ziraat, hayvancılık ve ticaret alanlarında istihdamın artırılması gerekmektedir. Burada bütün aksaklıklarına rağmen TİKA'nın arıcılık, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve bayramda Müslümanlardan kurbanlık hayvan temini işsizlik sorununa çözüm üretme konusunda takdire değer uygulamalardır. Balkanlarda özellikle Bulgaristan ve Kuzey Makedonya'da oluşturulacak hayvan çiftlikleri iyi ve sağlam yapılmış anlaşmalar ile bir taraftan Müslümanların işsizlik sorununun çözerken diğer taraftan da Türkiye'nin et ihtiyacını uygun fiyatlarla karşılamakta bir fırsat oluşturabilir.

b) Özel sektör yatırımları: İkinci önemli istihdam alanı ise özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesidir. Özellikle sağlık ve inşaat alanında Kuzey Makedonya'da faaliyet gösteren şirketler bulunmaktadır. Anlaşma ve altyapılarının uluslararası hukuk çerçevesinde sağlam yapılarak Müslümanların inşaat alanında sanat sahibi olmasının veya iş sahibi olmasının önü açılmalıdır. Bunun ekonomik sonuçları kısa bir süre sonra kendisini göstermeye başlayacaktır.

c) Eğitim: Müslümanların işsizlik sorununa çözüm üretecek üçüncü önemli bir yol eğitimidir. Burada önemli bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: Müslüman nüfusun önemli bir kısmı kırsalda hayvancılık veya tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu nedenle tarımdan, tarım dışı alana yönelecek olan kesime daha kolay iş bulabilmek amacıyla mesleki eğitime daha fazla önem verilmelidir. Böylelikle Müslümanların, toplumun bütün kesimlerinde yer alabilmesinin, başka bir ifade ile her alanda söz sahibi olabilmesinin önü açılacaktır. Bütün bunların kısa sürede gerçekleştirilemeyeceğinden işsizliğin daha uzun yıllar Müslümanların gündeminde kalacağı da göz ardı edilmemelidir. Ancak işsizlik oranlarının zamanla ekonomik gelişmeye bağlı olarak azalabileceği de bir gerçektir.

d) Sosyal politikalar: Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra bu aşamada yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve işsizliğin toplumsal bir soruna yol açmaması açısından sosyal politikalara önem verilmelidir. Bu nedenle Müslümanlar arasında işsizlik oranının yüksek olmasının sadece istihdam ve ekonomik sorun olmadığı, bunun aynı zamanda toplumun etnik barışını bozacak ve çatışmalara neden olacak en önemli etkenlerden biri olduğu unutulmamalıdır. Etnik ve dini gruplar arasında ortaya çıkan savaşın ülkeleri nasıl yıkıma ve kaos ortamına sürüklediği şu günlerde hiçbir akıllı ülke yetkilisinin kendi ülkesinde etnik barışın bozulmasını istemeyeceği açıktır. Bosna ve Suriye savaşları bunun en acımasız örneklerini gözler önüne sermektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23. Maddesi işsizlik, iş edinme ve çalışma hakkı veya hayatı ile ilgili olarak şu maddeleri içermektedir:

- Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.
- Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.
- Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

- Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.

Tablo-1: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
İŞSİZLİK	Hayır	483	32,9	32,9	32,9
	Evet	986	67,1	67,1	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloda (Tablo:1) Kuzey Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunun ne olduğuna dair soruya verilen cevapların frekans ve yüzde oranları görülmektedir. Buna göre günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorunu “işsizlik”tir. Tablodaki verilere göre ankete katılan 1469 denekten 986’sı “evet” demek suretiyle kendileri için en büyük sorunun “işsizlik” olduğunu belirtmişlerdir. Bunun geçerli oranı %67,1’dir. Buna göre hangi etnik gruba dahil olursa olsun (Türk, Arnavut, Boşnak vdğr.) Müslümanların büyük bir kısmının Kuzey Makedonya’da en büyük sorunlarının “işsizlik” olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum aslında Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzdeki en büyük sorunları sıralamasında ikinci sırada yer alan ayrımcılık ile yakından ilişkilidir.

Ayrımcılık (Discrimination): Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzde en yaygın ikinci sorununun **ayrımcılık** olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrımcılık kısaca “ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş, etnik köken ve mülkiyet ayrımı” şeklinde tanımlanabilir (FRA, 2010). Evrensel insan hak ve özgürlükleri konusunda engeller oluşturmak, yok saymaktır. Bunlar arasında eşitliğin, mesela fırsat eşitliğinin, eğitim eşitliğinin, gelir ve işgücü eşitliği gibi eşitliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Gelenek ve göreneklerin, kültürel hak ve özgürlüklerin yaşanmasını engellemektir (Göregenli, 2008).

İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’nin 1. maddesinde şöyle denilmektedir: Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler. İkinci maddesinde ise “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşee, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyanname’de ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir. Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir.” ifadeleri kayıt altına alınmıştır.

Yine 7. Maddesinde “Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu Beyanname’ye aykırı her türlü ayırt edici muameleye karşı ve böyle bir ayırt edici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır” denilmektedir (İnternet-2).

Dünyanın günümüzdeki en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Mesela İspanya’da bir futbol maçında Siyahi bir futbolcuya seyircilerin hakaretler yağdırması üzerine futbolcu sahayı terk edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine hakem oyunu durdurmak zorunda kalmıştır. Spor müsabakalarında bile ayrımcılığın bu noktaya gelmesi toplumsal hayatta ikili ilişkileri ilgilendiren durumlarda işin vahametini düşündürmektedir. Nitekim Rusya’da Afrikalılara, Asyalılara ve Latin Amerikalılara yönelik şiddet eylemleri her geçen gün artmaktadır. Rusya’daki ırkçı saldırılar kontrol altına alınmamaktadır. Bu durum diğer Avrupa ülkelerine de aynıdır. Almanya, Fransa ve Britanya’da Asyalıların ve zencilerin büyük bir kısmı, işten çıkarılmalarının etnik ayrımcılıkla

bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde Polislerin Zencilere yaptığı ayrımcı tutum her geçen gün artarak devam etmektedir. Eyaletlerde zenciler büyük protestolarla ayrımcılığa dikkatleri çekmektedir.

Etnik ayrımcılık farklı boyutlarda kendini gösterebilir. Bu, bir etnik gruba kaba davranmak ya da düşüncesizce sözler söylemekten tutun, etnik bir grubu tümüyle ortadan kaldırma yönünde ulusal bir politika izlenmesine kadar değişebilir. Bunun en önemli şekillerinden bir etnik ayrımcılıktır (Ethnic Discrimination). “Etnik” kelimesi, kendi içinde oluşturduğu ortak ırk, dil, din, milliyet ya da kültür bağına dayalı birlik nedeniyle, içinde yaşadığı daha geniş toplumdan ayırt edilen grubu niteler. Burada sorulması ve cevaplandırılması gereken temel üç soru bulunmaktadır. O da şudur: 1. Etnik ayrımcılığın temelinde yatan etken nedir? 2. Kişisel olarak biz etnik ayrımcılık yapmaktan nasıl kaçınabiliriz? 3. Bir gün tüm insanların birlikte, barış içinde yaşayacağını ümit edebilir miyiz?

İnsanlar yüce yaratıcıyı tanımadıkları ve sevmediklerinden dolayı dindar olsalar da olmasalar da ayrımcılık yapabilmektedirler. Zira yüce Yaratıcı bilgisi, etnik uyumun temelini oluşturmaktadır -ki toplumların sosyo-kültürel hayatlarında süregiden barışı temin edecek başka bir unsur bulunmamaktadır. Allah, hiçbir etnik gruba kendilerini üstün görmelerine neden olacak bir ayrıcalık tanımamıştır. Bu nedenle bir kişinin kendi etnik grubunu diğerinden üstün görmesi fikri nasta bildirilen gerçeklerle çelişir. Kutsal metinlerden elde edilen bilgilerin, etnik grupları uyum içinde yaşamaya teşvik ettiği çok açıktır. Bu bağlamda doğru bilgilere dayalı eğitimin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Etnik ayrımcılık söz konusu olduğunda genelde Balkanlarda özelde Kuzey Makedonya’da akla gelen ilk topluluk Müslümanlardır. Arnavut, Türk, Türkbaş, Boşnak, Esmer ve Pomak gibi etnik gruplardan oluşan Balkanlı Müslümanlar en acımasız bir şekilde etnik ayrımcılığa uğratılmaktadırlar. Toplumun gerek siyasal gerekse sosyo-kültürel hayatında dinamik bir rol üstlenen ve kalkınmada büyük katkısı olan Müslümanlar yıllardan beri ayrımcılığın en acımasız sonuçlarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Göçe zorlanmış, malları müsadere edilmiş, toplumdan dışlanmış, eğitim ve din hürriyeti elinden alınmıştır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar kendilerine günümüzdeki en büyük sorunlarının ne olduğu sorulduğunda, buna ikinci sırada “**ayrımcılık**” olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo-2: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
AYRIMCILIK	Hayır	502	34,2	34,2	34,2
	Evet	967	65,8	65,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tablo 2’de ankete katılan 1469 denekten 967’si, bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı Müslümanlarının en büyük sorununun “ayrımcılık” olduğunu belirtmiştir. Bunun genele oranı %65,8’dir. Buna göre Kuzey Makedonya’daki Müslümanların büyük bir kısmı kendilerine ayrımcılık uygulandığını düşünmektedirler.

Eğitim (Education): Ankete iştirak eden denekler günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın üçüncü sorunlarının **eğitim** olduğunu belirtmişlerdir. Rıfat Karamahmut Makedonya Müslüman azınlıkları dini kurumları ve çağdaş sorunları hakkında şöyle demektedir:

Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında Makedonya Müslümanlarının statüsü hızla değişmiştir. Savaşlar, etnik çatışmalar, kültürel ayrımcılık ve göçler sebebiyle Makedonya

Müslümanlarının sayısı tedricen azalmıştır. Günümüzde, Makedonya'da Müslümanlar azınlıktır. Makedonya Müslümanlarının dini hayatını düzenleyen resmi dini kurum, Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği'dir. Makedonya İslam Birliği Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, bağımsız olmuştur. İslam Birliği, mallarının yönetimi, yayınlar, din eğitimi, vakıfların yönetimi ve benzeri iş ve işlemlerin yürütülmesinde bağımsızdır. Makedonya'daki bütün İslami kuruluş ve yapılar bu kuruma aittir. Makedonya'da farklı dini gruplarla ilişkileri düzenleyen bir hükümet kuruluşu mevcuttur. Devletin, farklı dini gruplarla ilişkileri bu kurum vasıtasıyla yürütülmektedir. Makedonya Müslüman Azınlıkları, camiler, vakıflar, kütüphaneler, liseler ve bir fakülte ile diğer bazı insani yardım kuruluşlarından oluşan kendi sosyal, kültürel ve dini kurumlarına sahiptir. İslam Birliği, el hilal ismi ile kendi gazetesini 1980'lerden beri yayınlamaktadır. İslam Birliği, vakıf gelirleri, üye aidatları, gelir getirici kuruluşlarının kazançları, zekat ve bağışlar ile finanse edilmektedir. Bununla birlikte, finansal kaynaklar yeterli miktarda değildir. Makedonya Müslüman azınlıklarının en önemli problemi, sabık yönetimler tarafından el konulan vakıf malları meselesidir. Nitekim Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği vakıf mallarını geri almak için uğraşmaktadır. Dini hayatın düzenlenmesi, vakıf mallarının yeniden edinimi, kurumsallaşma sorunu, finansal sorunlar, dini mekânların tahrip ve saldırılardan korunması, milliyetçilik, etnik ve kültürel çatışma, dini ayrımcılık, nitelikli din eğitimi ve hizmeti teminindeki sorunlar ve Müslümanlar arasındaki bölünmüşlük Makedonya Müslümanlarını etkileyen önemli çağdaş sorunlardır. Sonuç olarak, Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği, özgün bir dini yapılanmaya sahip değildir. Makedonya'da mevcut dini yapılanmanın kökenleri Osmanlı dönemine uzanmaktadır. Makedonya Müslüman azınlıklarının çağdaş sorunları sosyal, siyasal, kültürel, dini, iktisadi ve etnik problemlerden kaynaklanmaktadır. Din, kültür ve kimlik bağlamında yukarıda ifade ettiğimiz sorunlar arasında yakın bir iç etkileşim mevcuttur (Karamahmut, 2006).

Eğitim hakkı, temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra diğer insan haklarının gerçekleşmesi için bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Eğitim hakkının sağlanması, bireylerin diğer insan haklarından yararlanmalarını ve haklarını korumalarını mümkün kılar. Eğitim hakkı, eğitime erişim, kaliteli eğitim ve öğrenme ortamında saygı görme haklarının tamamını kapsamaktadır. Eğitim hakkı, okul kapısından atılan adımla başlar ancak eğitim hakkının sağlanması için tüm insan haklarının öğrenme ortamında sağlanması gerekmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. Maddesinde eğitim hakkı garanti altına almıştır. Söz konusu maddede şu ifadeler yer almaktadır:

- Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.
- Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletler'in barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.
- Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.

Buna göre her insan eğitim hakkına temelde yani doğuştan sahiptir. Hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin eğitim hakkı bulunmaktadır. Eğitim, temel bir insan hakkı olarak evrensel ölçekte bir haktır. Bunun altında yatan en önemli etken eğitimin; insan kişiliğinin tüm yönleriyle gelişmesinde çok önemli bir faktör ve insanların kendilerini gerçekleştirmeleri ve özgürleşmeleri ile doğrudan ilişkili bir süreç olmasıdır. Zira eğitimsizlik sonucu birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir kısmı şöyle sıralanabilir:

- İnsanların üretkenlikleri kaybolur, çalışmalarında üretken olamazlar.
- Sağlık sorunları yaşarlar, sağlıklarına özen gösteremezler.
- Korunma sorunları yaşarlar. Kendilerini ve ailelerini gereği gibi koruyamazlar.
- Sosyo-kültürel hayatları bozulur. Kültürel açıdan zengin bir yaşam sürdüremezler.

Tablo-3: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
EĞİTİM	Hayır	632	43,0	43,0	43,0
	Evet	837	57,0	57,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların anketteki ilgili soruya verdikleri cevaplara göre günümüzdeki en büyük sorunlardan üçüncüsü “**eğitim**”dir. Tablo 3’e göre 1469 denekten 837’si eğitimin kendileri için en büyük sorun olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun genele oranı %57’dir. Buna göre Kuzey Makedonya Cumhuriyet vatandaşı Müslümanların büyük bir ekseriyeti eğitimin kendileri için büyük bir sorun olduğu düşüncesindedirler. Eğitim konusunda yaşanan zorlukları şöyle sıralamak mümkündür:

- **Din eğitimi:** Üsküp gibi Türk nüfusun ve mülk sahiplerinin ağırlıkta olduğu yerlerde yalnızca Kur’an surelerinin ezberletildiği, hiçbir şey öğretemeyen birkaç mahalle mektebinin olduğu zamanlardan geriye doğru bakıldığında, hükümetin kararları ve baskıları sonucu, eğitim kurumlarının kapatılmalarından, Makedon Türklerinin fazlasıyla etkilendiği görülmektedir (Arif, 2010)
- **Ana dilde eğitim:** Makedonya Parlamentosu 2004 yılında Türk Dili ve Alfabeti’nin yalnızca Plaznitsa; Merkez Jupa (Kocacık)’ta resmi kullanımını mümkün kılmıştır. Kuzey Makedonya’daki şartların yetersizliğinden dolayı, öğrenciler Türkiye ya da başka ülkelerde lisans veya lisansüstü eğitim almakta.
- **Arnavutların eğitim sorunları:** Müslümanlar arasında OÇA’da elde edilen hakları en geniş bir şekilde kullanabilen Müslüman etnik grup Arnavutlardır. Buna rağmen Arnavutlar da kendi dillerinde eğitim alabilme konusunda bürokratik zorluklar yaşamaktadır. Arnavut okullarına Makedon okullarına verilen destekler kadar destek verilmemektedir. Yeterince desteklenmeyen Arnavut okulları adeta ikinci sınıf muamelesi görmektedir. Yükseköğretimde ise işler daha da zorlaşmaktadır. Kalkandelen/Tetova ve benzeri Arnavut üniversiteleri tarafından tanınmamaktadır. Böylelikle Arnavut öğrencilerin Makedon üniversitelerine gitmesi veya üniversite eğitimi almaması istenmektedir.
- **Türklerin eğitim sorunları:** 2002 nüfus sayımında 78.000 olarak açıklanan Türkler, tek bir bölgede değil Üsküp, Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Resne, Ohri, Manastır (Bitola), Radoviş, Ustrumca ve Valandova bölgelerinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca Rom ve Torbeş olarak adlandırılan ve çoğunluğu kendini Türk olarak ifade edenlerin sayıları 100.000 civarında olup Üsküp, Debre, Struga, Kırçovo ve Makedonski Brod bölgesinde yaşamaktadırlar. Kuzey Makedonya’da en şiddetli eğitim sorunu yaşayan Müslüman etnik grup Türklerdir. Günümüzde çeşitli bürokratik ve yönetim oyunları ile Türklerin kendi yaşam alanlarında Türkçe eğitim alması büyük bir oranda engellenmektedir. Öncelikle nüfus oyunları ve ayrımcılıklar ile Türk sınıflarının açılması engellenmiştir. Türkler çocuklarını ya Arnavut okullarına ya da Makedon okullarına göndermek zorunda kalmışlardır. Makedon okullarında ikinci sınıf muamelesi görmekte, asimilasyon tehlikesi ile karşılaşan Türk çocuklarının çoğu eğitim hayatını devam ettirememektedir. Arnavut okullarını seçen Türkler ise başka bir sorunla karşılaşmaktadır. O da şudur: En büyük Müslüman azınlık psikolojisi veya Arnavut ırkçılığı nedeniyle bu defa da Türk çocukları Arnavutlaşma sorunu ile karşılaşmaktadır (Arif, 2010).

Kuzey Makedonya Türklerinin eğitim sorunları Balkan savaşlarıyla başlamıştır. Balkan savaşlarından sonra Türkiye ile bağlar kopmuş Kuzey Makedonya Türkleri eğitim ve Kültür alanında hiçbir yardım görmemiştir. 1950-1951 yılında Makedonya’da Türkçe eğitim veren ilköğretim okul sayısı 100, öğrenci sayısı 12493 iken anavatana başlayan göç yüzünden ve Türklerle

yapılan siyasi komplolar yüzünden bu sayı 2000-2001 yılına kadar 55 okul ve 6950 öğrenci sayısına düşmüştür. Bu olumsuz gelişmeler yüzünden kadro sorunu belirmiş ve etkisini bugünde halen sürdürmektedir. Okullarımızda kadro, dil ve kitap sorunu bir şekilde halen mevcuttur. Mesela matematik dersi için her yıl Makedon ve Arnavutlar için yardımcı ders kitapları devlet tarafında basılıp, öğrencilere dağıtılırken, Türk öğrencilerin sayısı az olduğu ileri sürülerek kitaplar basılmamakta, Türk öğrencilerin yardımcı ders kitaplarından faydalanmalarını engellemektedir. Üsküp yakınlarında bulunan Koliçan (Kolaçan) köyünde, Türkçelerini unutmuş ve bugün Türkbaş/Torbeş olarak adlandırılan eski Peçenek Türklerinin Türk dilinde okumak arzusuyla 300 öğrenciye Eğitim Bakanlığı okul açmadığı için bu çocuklar her gün 40 km uzaktan, Türkçe eğitim veren “Tefeyüz” ilkokuluna gelme mecburiyetinde bırakılmışlardır. Türkbaşlar günlerce bakanlık ve okul önünde yatmak suretiyle Türkçe eğitim hakkını güçlkle alabilmişlerdir (İnternet-3).

Türklerin eğitim konusunda ne derecede ayrımcılığa uğradığı yakın tarih şahitlik yapmaktadır. Onlarca ayrımcılık örneklerinden sadece birini daha hatırlatmakta sorunun tespiti ve çözümü açısından oldukça önemlidir. Debre yakınlarında bulunan Jupa köyü Türkçe eğitim istemelerine ve resmi makamlara onlarca defa müracaat etmelerine rağmen okul açmalarına müsaade edilmemiştir. Bürokratik zorluklar, tehditler ve uydurma sebeplerle Türklerin istekleri bir türlü yerine getirilmemiştir. Eğitim bakanlığının uydurma gerekçelerinde biri Jupalıların Türkçelerini unutmuş olmaları veya Türkçe bilmemeleri idi. Bütün bu nedenlerle yetkililer adeta Jupa halkının isteklerine kulak tıkamışlar, onları görmezlikten gelinmiştir. Sonuçta Türk okulu açılmadığı için Jupa halkı çocuklarını Kocacık'ta bulunan “Necati Zekeriya” ilkokulunda Türkçe okumak istemişlerdir. Ancak Eğitim Bakanlığı bu çocuklara, Kocacık İlkokulunda okumalarına da izin vermemiştir. Uzun çabalar ve uğraşlar neticesinde yıllar sonra 2000 yılında ancak Türk dilinde okul açılmasına izin alabilmişlerdir.

Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ise lise ve yükseköğretimde acımasızca ayrımcılık yapılmakta işler zorlaştırılmak suretiyle Türklerin eğitim hakları ellerinden alınmaktadır. Doğu Makedonya'daki köyler tamamen Türk nüfustan oluşmakta ve okulların çoğu ancak 4. sınıfa kadar Türkçe eğitim verebilmektedir. Çocukların eğitimlerine devam etmeleri için köylere yakın kasabalara gitmeleri gerekmektedir. Kuzey Makedonya'da 8 yıllık eğitim zorunlu olduğu halde Türk çocukları göz ardı edilmektedir. Makedon üniversitelerinde Türklere çok az bir kontenjan ayrılmıştır. Buralarda eğitim gören Türk öğrencilere zorluk çıkartılmakta, özellikle Türk toplumun geleceğini ilgilendiren ekonomi, tıp, mimarlık, siyaset gibi bölümlerde okuyan öğrenciler bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar azdır. Bu bağlamda Doğu Makedonya Türkleri, esmer Müslümanlardan sonra, her bakımdan en dezavantajlı grubu oluşturmaktadır. Bin bir zorluğa rağmen, mezun olmayı başaran öğrenciler de iş bulma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Türk çocuklarına ayrılan kontenjandan çoğu kez diğer uluslar faydalanmaktadır. Yüksek lisans programlarında Türk öğrencilerin eşit haklara sahip olamaması da bir diğer önemli sorundur (İnternet-4).

- **Türkbaş ve Esmerlerin eğitim sorunları:** Bugüne gelindiğinde, Türkbaşları 80.000 kadar nüfusa sahiptirler ve Kuzey Makedonya'nın batı kesiminde bulunan Jirovnitsa, Reka, Jupa (Kocacık), Golo Birdo, Debre, Ustruga Kırçova, Kalkandelen, Köprülü ve Pirlepe bölgelerinde yaşamaktalar. Kendilerini Türk olarak algılayan ve bu kültürü yaşayan topluluğun anadilde eğitimi, anayasa ile teminat altına alınmasına rağmen, tüm Kuzey Makedonya'da hala anadilde eğitim hakkına sahip değiller. Kuzey Makedonya genelinde Türkler, anayasal hakları kullanılmadığı için, eğitim konusunda olumsuz etkilenen kesim olmuşlar, göç rüzgarları onlar için esmiştir. Sosyalizm döneminde, anadilde eğitim göremeyen bazı Türkler, Makedonca eğitim görmek zorunda kalmış, ancak son dönemlerde Türkçeye ve Türkçe eğitime duyulan ilgi artmıştır.
- **Eğitimde çifte standart:** Açılabilme imkanı bulunan Müslüman okulları veya sınıflar önemli sorunlarla başa çıkmak zorundadır. Bunlardan **ilki** ayrımcılıktır. Gerek belediyeler

gerekse öğretmenler veya idareciler Makedon okullarındaki imkanları Müslüman sınıflarındaki çocuklara sunmamaktadır. Müslümanlara ait okullara yeterince destek verilmemesi ise **ikinci** önemli sorundur. Gerek fiziksel yapı, ısınma ve temizlik gerekse öğretmen kalitesi ikinci sınıf veya düşük profillidir. Bu nedenle Müslüman öğrencilerin günün teknolojisi veya bilgi birikimini takip etme, yararlanma imkanı oldukça kısıtlıdır. Müslümanların başa çıkması gereken **üçüncü** sorun ise Türk öğrencilerin öğretmen ve kaynak sıkıntısı çekmesidir. Burada son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin ve TİKA'nın okullara yaptığı yardımları takdirle hatırlatmak gerekir. Müslümanların başa çıkması gereken **dördüncü** büyük sorun ise "eğitimde taşınabilir sistemde Müslüman öğrencilere yapılan ayrımcılık"tır. Bu konuda TİKA'nın girim ve faaliyetlerini de minnetle hatırlatmak gerekir. Gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin okula taşınması ve fiziksel şartların iyileşmesi konusunda ciddi yardım ve destekler verdiğini gözlemledik. Türkiye'den en üst düzey yetkililer son yıllarda Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakan seviyesinde defalarca ziyaretlerde bulunmuş ve konuyla yakından ilgilenmiştir. Ancak Makedon yetkilileri verdikleri sözleri yerine getirmekte sürekli isteksiz davranmış, sorunu çözme yolunda işi sürekli zorlaştırmışlardır.

Müslümanlar Arasında İşbirliği Eksikliği (Ensuring Cooperation Among Muslims): Ankete iştirak eden denekler günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın dördüncü sorunlarının farklı etnik gruplara mensup Müslümanlar arasında **işbirliği eksikliği** olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde hemen her etnik gruptan Müslümanlar sadece grup içi işbirliğinin sorunları çözme konusunda yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Kuzey Makedonya'da Müslümanlar çok-etnikli bir topluluk oluşturmaktadır. Arnavutlar, Türkler, Türkbaşlar, Esmerler ve Boşnaklardan müteşekkil bir topluluktur. Buradaki Türkbaşlar ve Esmerlerin hemen hepsi hür bırakıldıklarında kendilerini Türk olarak tanımlamaktadır. Ancak gerek iç çekişmeler ve ideolojik çekişmeler gerekse Müslümanların birleşmesini istemeyen dış aktörler söz konusu Müslüman etnik grupların işbirliğini engellemektedirler. Özellikle en büyük Müslüman etnik grupları oluşturan Türkler ve Arnavutlar birçok hususta işbirliği yapmamaktadır. Bu durum bir taraftan Makedon idarecilerin işlerini kolaylaştırmakta diğer taraftan Müslümanların yasal haklarını elde etmesine engel teşkil etmektedir. Müslümanların işbirliği yapması durumunda toplumun neredeyse yarısına yakını oluşturulan Müslümanlar hemen her hususta Makedonlar kadar hak ve hukuk sahibi olabileceklerdir. Gerek siyasal işbirliği gerekse sosyo-kültürel işbirliği ya da ticari işbirlikleri Müslümanları güçlü gösterecek en önemli husustur. Başka bir ifade ile Müslümanlar ayrımcılıktan kurtulmak ve anayasal haklarını kullanabilme imkanına ancak işbirliği sayesinde ulaşabilecektir. Eğitimde, ticarete, din ve inanç hürriyetinde ve daha birçok alandaki ayrımcılıktan kurtaracak yegane husus Müslümanların birbiriyle gerçekleştireceği işbirliğidir. Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların yarısı bu durumun farkındadır.

Tablo-4: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
İŞBİRLİĞİ	Hayır	735	50,0	50,0	50,0
	Evet	734	50,0	50,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tablo 4'deki veriler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu verilere göre günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorun olarak gördüğü konulardan dördüncüsü,

Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanamamasıdır. Bu durumu en büyük sorun olarak görenlerin sayısı 734 olup, geçerli oranı %50'dir.

Bürokrasideki Üst Yönetimde Müslümanlara Fazla Yer Verilmemesi (Not Allowing More Muslims in Bureaucracy): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın beşinci sorunlarının **temsil yetersizliği** olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Türklerin üst yönetimlerde yasal haklarından çok daha az yer aldığı belirtilmelidir. Tablo 5'e göre bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmediğini ifade edenler 642 kişi olup, toplam evrene oranı %43,7'dir.

Tablo-5: Sızce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

	Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
BÜROKRATİK ENGELLER	Hayır	827	56,3	56,3
	Evet	642	43,7	43,7
	Toplam	1469	100,0	100,0

Makedon yetkililer 2001 yılında varılan anlaşma sonucunda (OÇA) nüfusa oranla devlet memurluklarını veya resmi kadroları paylaşırma kararını kabul etmiştir (Şabani, 2007:128, 132-135). Ancak bu hüküm aradan geçen 15 yıla rağmen uygulamaya tam olarak geçebilmiş değildir. Bir takım bürokratik engeller ve uydurma nedenlerle hatta ayak oyunları ile Müslümanların devlet kadrolarında hak ettikleri kadrolara yerleşmesi engellenmektedir. Arnavutlar bu durumdan en çok yararlanan kesim olsa bile yasanın tüm imkanlarından yararlanma imkanı bulamamıştır. Bu, diğer Müslüman etnik gruplar söz konusu olunca daha da vahim bir durum arz etmektedir. Mesela Türkler, Türkbaşlar-Esmerler -ki çoğu kendini Türk olarak tanımlamaktadır- ve Boşnaklar devlet kadrolarında hak edilen oranın yarısını bile alamamışlardır. Bazı bölgelerde çoğunluğu Türkler oluşturmasına rağmen ayak oyunları ile azınlık durumuna düşürülmüşlerdir. Söz gelimi Batı Makedonya Türklerinin azınlık durumuna düşürülmesine Makedonya hükümeti tepki göstermeyerek seyirci kalmıştır.

İrkçılık düşüncesinin özellikle 1968 yılından itibaren Makedonya'da yaygınlaşması neticesinde Arnavut milliyetçiliği diğer Müslüman etnik gruplar üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Zira Arnavutlar Kuzey Makedonya'da Müslüman birliğinin ancak çoğunluğu oluşturan Arnavut şemsiyesi altında toplanmakla mümkün olduğuna inanmaktaydı. Belki de bu haklı bir düşünce idi. Ancak söz konusu birleşmeyi "diğer etnik kimliklerin Arnavut etnik kimliğini kabul etmek ve asimile edilmek" suretiyle olması gerektiğini benimsemişti. Bu düşünceden Türkler de nasibini almıştır. Nitekim bu düşüncenin bir tezahürü olarak bazı Arnavut aydınların "Makedonya'da Türk yoktur. Türkçe konuşan veya Türkleşmiş Arnavutlar vardır" tezini öne sürmeye başlamışlardır. Bu çerçevede dil, eğitim, kültür, sosyo-ekonomik ve siyasî haksızlıklar, baskılar yaparak Türkleri Arnavutlar içinde eritmeye çalışmışlardır. Ne acıdır ki bu düşünce bazı Arnavut ırkçıları için hala geçerliliğini korumaktadır. Oysa Kuzey Makedonya Müslümanlarını kendi kimliklerini koruyarak bir çatı altında toplamak mümkündür. Bunun önünde iki önemli engel vardır. Birincisi Müslümanlardan kaynaklanan engeller. İkincisi ise dış kaynaklı engellerdir. İç kaynaklı engeli aşmanın ön şartı, Müslümanların birbirini kendi kimliği içinde tanıması, işbirliği köprülerini açık tutması ve hangi etnik kimlikten oluşa olsun Müslüman bir kardeşi olduğunu unutmamasıdır. Müslümanların birlikte hareket etmesinin önündeki dış engellerin kaynağı ise çok açıktır. Makedon Komünist idarecileri, Arnavutlar ve Türkleri -ki Kuzey Makedonya'da Müslümanların iki büyük etnik grubunu oluşturmaktadırlar-, uzun yıllar bazen Türkleri, çoğu zamanda ise Arnavutları destekleyerek, bu iki Müslüman unsuru birbirine kırdırma siyasetini

uygulamaya koymuşlardır. Tarih boyunca Arnavutlarla beraber “ortak düşmanları” Türklere karşı savaştıkları tezini öne sürerek, öncelikle Arnavutları kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. Günümüzde ırkçılık bağlamındaki çatışmalara bir de din alanında ayrımcı bir anlayış tezahür etmiştir. Özellikle Arnavutlar arasında hızla yayılan tekfirci Harici-Vehhabi-Selefi anlayış Müslümanları ayrıştırmakta hatta hızla çatışmaya sürüklemektedir. Bu çatışmayı siyasal irade veya polis teşkilatı göz yummak suretiyle açık bir şekilde destek vermektedir. Bu durum Müslüman etnik grupların “ittifakı”nın önündeki en büyük engeldir. Sosyolojik bağlamda ırkçılık düşüncesine bir de dini kisve giydirilmek suretiyle çatışmanın en geçerli nedeni oluşturulmuştur. Ancak uygulanan politikalarından en büyük zararı gören sadece Türkler olmamış, bu çatışmanın olumsuzluklarından tüm Müslümanlar etkilenmiştir. Nitekim birçok yerde Müslümanlar nüfus bakımında yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için okul açılmamış, Müslüman çocuklar Makedon-Hıristiyan okullarına gitmek zorunda kalmışlardır. Söz konusu çocukların büyük bir çoğunluğu eğitimini yarıda bırakmak mecburiyetinde kalmıştır (Murati, 2015).

Aslında Makedonların gözünde Arnavutlarla Türklerin birbirlerinden çok farkı bulunmamaktadır. Nitekim 1981-1990 yılları arasında son günlerini yaşayan Makedon totaliter rejimi Türklere ve Arnavutlara her zamankinden çok daha fazla baskı yapmıştır. Makedon idarecileri bu yıllarda Müslüman olan herkese kuşkuyla bakmış, Devlet dairelerinde, eğitimde ve bilim alanında Türk ve Arnavutlara birçok kısıtlamalar getirmiştir. Başta Türkler olmak üzere Makedon olmayanların temel hak ve hürriyetlerini esirgeyerek onlara yabancı muamelesi yapmışlardır. Bu etnik unsurların sayılarını olduğundan çok daha az göstermek suretiyle haklarını ellerinden almışlardır. Günümüzde Makedon idareciler Arnavut-Türk kışkırtmasını terk etmemekle birlikte hemen bütün Müslüman etnik gruplara ayrımcılık uygulamaktadır. Bu durumdan kurtulmanın tek çaresi söz konusu etnik grupların iç çekişmeleri bırakıp, Müslüman kimlikleri ile bir araya gelmeleri ve birbirlerini kendi kimlikleri ile kabul edip, hak ve hukuk mücadelesine girişmeleridir (İnternet-5).

Dini Aşırı Grupların Gelişmesi (The Development Of Religious Extremist Groups): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın sorunlarından altıncısı **din temalı aşırı grupların yayılma** imkanı bulması şeklinde ifade edilmiştir.

Kuzey Makedonya’da devlet tarafından verilen nüfus ve istatistiksel bilgilerin geçerliliği sürekli tartışma konusu olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte yaklaşık 2 milyon nüfusun %68,3 Hıristiyan olduğu bildirilmekte ve bunlar arasında en yüksek oranı %66,3’ü Ortodoks mezhebi mensupları oluşturmaktadır. Resmi veriler ikinci sırada Müslümanların geldiğini ve oranının %30 olduğu ifade edilse bile Müslümanlar nüfusun yarısına yakını Müslümanların oluşturduğu düşüncesindedirler. Makedonlar Hıristiyan, Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar ve Esmerler Müslümandır. Bu sayılan etnik grupların sadece %1-2’si kadarı Hıristiyan veya ateisttir. Kuzey Makedonya etnik, linguistik ve dinsel açıdan Balkanların en karışık bölgelerden biridir.

Balkanlarda son dönemde yaşanan sokak hareketleri, şiddet içerikli eylemler, aşırı sağ ve sol partilerin oylarındaki yükselme ve hepsinden daha dikkat çekici olarak dinî aşırıcılığın Ortadoğu’da yaşanan savaş ve çatışmalarla paralel biçimde görünür olması, bölgede aşırıcılık ve radikalizm tartışmalarını bir kez daha gündeme getirdi. Balkan Ülkelerinden aşırı dini gruplara katılanlar sıkça basın ve yayında yer almaya başlamışlardır. Geçtiğimiz yüzyılın ve Yugoslavya’nın dağılmasının ardından yaşanan savaş ve çatışmaların verdiği tecrübeyle yeni bir aşırı dalga için bölgede verimli bir zemin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hâlihazırda Balkanlar ve daha geniş çapta bakarsak Avrupa, etnik ve siyasi aşırılığa aşına olmakla birlikte daima bu tarz gruplara sahip de oldu. Şaşırtıcı olan ve aşırıcılığın yeniden bu kadar tartışılmasını sağlayan ise şüphesiz, dinî aşırıcılığın bölgeye gelmesiydi.

İrkçılık, Soğuk Savaş döneminde alttan alta artmakla birlikte 19. yüzyıldan bu yana Balkanlardaki en güçlü ideoloji haline geldi. 1990'lı yıllar özellikle Yugoslavya'nın dağılmasıyla beraber milliyetçiliğin nasıl kolaylıkla katliamlara, soykırıma ve ötekileştirmeye dönüşebileceğini göstermiştir. Bosna ve Kosova savaşları ve ardından Kuzey Makedonya'da yaşanan Arnavut-Makedon çatışmaları Avrupa kıtasında milliyetçi akımlar ile kendi ulus devletlerini kurmaya çalışan bölge halklarına tüm aşırıcılıkları en acı şekilde tecrübe ettirdi (Uzgel-Büyük, 2015).

Tablo-6: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
AŞIRI GRUPLAR	Hayır	867	59,0	59,0	59,0
	Evet	602	41,0	41,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Kuzey Makedonya'da gençler arasında Ortadoğu kaynaklı aşırı dini grupların yayıldığı bildirilmektedir. Özellikle Selefilik adı altında Vehhabilerin faaliyetleri her geçen gün artarak devam etmektedir (Kamberi, 2015: 68). Merdiven altı din eğitimi ile yasadışı yollardan yurt dışına eleman topladıkları bir vakıdır. Ancak söz konusu gruplara eleman toplayan yapının söz konusu ülkelerde belli yerlerde odaklanmak suretiyle adam topladıkları basında sıklıkla haber konusu olmaktadır. Türkiye ile derin tarihi, kültürel ve dinî bağları bulunan Balkanlar, aşırıcılığın artması ile birlikte Türkiye tarafından da yakından takip edilmektedir. Zira Balkanlardaki aşırıcılık tartışmaları, hem bölgeye yakınlığı hem de yakın ilgisinin giderek artması nedeniyle Türkiye için de önem taşımaktadır. Tablo 6'daki verilere göre "Dini aşırı grupların gelişmesi"nin kendileri için en büyük sorun olarak görenler ise 602 kişi olup, bunların geçerli oranı %41'dir.

Din hak ve hürriyetleri, insan hak ve hürriyetleri kapsamında garanti altına alınmıştır. Toplumun huzuru ve barışı için dini hak ve özgürlükler önemlidir. Bugün Doğu Makedonya'da Türklerin yaşadıkları bölgelerde bu sorun göze çarpmaktadır. Devletin objektif olamaması ve siyasal nedenlerle ayrımcılık yapması toplumun birliğini bozmakta, düşmanlıkları artırmaktadır. Kuzey Makedonya'da, her türlü dini vakıf ve dernekler kanun çerçevesinde eşit kabul edilse de uygulamada taraf tutulmakta Müslümanlar görmezlikten gelinirken Hıristiyan kuruluşları desteklenmektedir. Nitekim savaştan bu yana yüzlerce cami, mescit, mezarlık, tekke ve diğer dini eserler bilinçli bir şekilde tahrip veya yok edilmiştir. Özellikle Üsküp, Gostivar, Ohri ve Müslümanların yoğun olduğu diğer kasabalarda camilerin yerle bir edildiği bilinçlerde tazeliğini korumaktadır. Pirlepe camisinin yakılması, Üsküp taş köprüsündeki Mihrabın sökülmesi, Manastır'da ve Pirlepe'deki tarihi Osmanlı Türk Saat kulelerine haçların takılması, halen çok sayıda dini mabetler müze veya galeri olarak kullanılması ise bu haksız uygulamalardan sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir. Yetkililerin söz konusu kanunsuz uygulamalarına, Hıristiyan kuruluşlarından da herhangi bir kınama gelmemektedir.

Asimilasyon/Din, Dil Ve Kültürünü Kaybetme (Assimilation/Losing Somebody's Religion, Language and Culture etc.): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın yedinci sorunlarının **asimilasyon** olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle gizli asimilasyon bilincinin yetersizliğinden şikayet eden Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar gençlerin din, dil ve kültürünü kaybetme noktasına geldiklerini ifade etmişlerdir.

Asimilasyon genel olarak "bir topluluğun, içinde yaşayan başka toplulukların dil, din ve kültürlerini değiştirmek suretiyle benliklerini yok etme ve yerine kendi benliklerini zorla kabul ettirme hareketidir" diye tanımlanmaktadır. Sosyolojide ise asimilasyon, "çoğunluk veya erk sahibinin baskısıyla, farklılık gösteren grupların, bunların kültür birikimleri ve kimliklerinin, baskın yapı içinde eriyerek yok olması"dır. Başka bir tanıma göre ise "iki veya daha fazla sayıda toplum ya

da grubun kültürlerinin giderek bütünleşmesi veya kültürlerin erimesi”dir. Bütün bu tanımların ortak özelliği ‘kültürel yok oluş’tur (İnternet-6). Tarihte birçok Türk boyunun da başka kültürlerin etkisi altında asimile olduğu görülmüştür. Buna örnek olarak Tuna Bulgarları gösterilebilir. 19. asrın ikinci yarısında birçok Makedon şehrinde nüfus olarak çoğunluk Türklerden oluşmaktaydı. Ancak, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türklere yapılan baskılar sonucunda söz konusu yerlerde Türklerin nüfusu iyice azalarak bazı yerlerde azınlık durumuna düşmüştür (İnternet-7). Türkler, uzun yıllar göçe zorlanmıştır, özellikle 1918-1941 yılları arasında, Yugoslavya’dan özellikle “Vardar Banlığı” adı verilen Makedonya’dan Türkiye’ye göç etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İtalyanlar tarafından işgal edilen Batı Makedonya, Arnavutların kontrolüne verilmiştir. Arnavut idarecilerin buralarda yaşayan Türklere eğitim, kültür, ekonomik ve benzeri alanlarda uyguladıkları haksızlık ve baskılar Türklerin bir kısmının Arnavutlaştırılması ile sonuçlanmıştır.

Müslümanlara özellikle de Türklere dil, din, eğitim, kültür, sosyo-ekonomik ve siyasi baskılar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda da Yugoslavya idarecileri devam ettirilmiştir. Komünist bir Balkan federasyonu kurma hayaline kapılan Tito ve yandaşları, Arnavutluk’u yanlarına çekmek için Kuzey Makedonya’nın Batı kesiminde yaşayan Türkleri Arnavutların ellerine teslim etmişlerdir. Baskı ve haksızlıklara maruz kalan Türklerin bir kısmı 1948 nüfus sayımında kendini Arnavut göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu nüfus sayımında bütün bu olumsuzluklara rağmen Kuzey Makedonya’da toplam 95.940 Türkün yaşadığı tespit edilmiştir. Türklerin çoğunun Üsküp’te ve Makedonya’nın Doğu kesiminde yaşadığının tespit edildiği belirtilse bile bu asla doğru değildir. Çünkü Kuzey Makedonya’nın batı kesimindeki birçok şehir, kasaba ve köylerin nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu açıktır.

Tablo-7: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
ASİMİLASYON	Hayır	869	59,2	59,2	59,2
	Evet	600	40,8	40,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tarih boyunca Kuzey Makedonya’dan birçok milletin gelip geçtiği bilinmektedir. Türk soyundan olan Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve Osmanlı Türkleri uzun süre bölgede yaşamışlar ve medeniyetler kurmuşlardır. İç ve dış desteklerle Arnavut milliyetçilerinin diğer Müslüman etnik kimlik mensuplarına karşı uyguladıkları asimilasyon politikası nüfusun sürekli azalmasına neden olmuştur. Nitekim 1970’li yıllara girerken Makedon milliyetçilerinin başlattıkları, temelinde politik baskı unsurunun yattığı “Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti Makedon Müslümanlarının Bilim-Kültür Etkinlikleri” adlı hareketin de etkisiyle, her on yılda bir tekrarlanan nüfus sayımından nüfus sayımına, Kuzey Makedonya’da yaşayan Türklerin sayısında sürekli gerileme olduğu gözlemlenmiştir. Dün olduğu gibi günümüzde de Doğu Makedonya’da Türklere bir taraftan Makedonlar diğer taraftan da Arnavutlar tarafından çok yoğun asimilasyon politikası uygulandığı sıklıkla ifade edilmektedir. Nitekim 1953 yılında, Kuzey Makedonya’da 203.000 Türk yaşarken bu nüfus son yıllarda 98.000’e kadar inmiştir (İnternet-8).

Tümü (All): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar yukarıda sayılan Ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması, Dini aşırı grupların gelişmesi, İşsizlik, Eğitim, Asimilasyon/Dinden, dil ve kültürden uzaklaşma ve Bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi şeklindeki bütün sorunların **tümününün** yaygın olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo-8: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
TÜMÜ	Hayır	987	67,2	67,2	67,2
	Evet	482	32,8	32,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Anketteki ilgili sorunun cevap seçenekleri arasında bulunana “Tümü” seçeneğine 482 kişi “evet” demiştir. Tablo 8’e göre Kuzey Makedonya Müslümanlarından %32,8 oranında bir kesim, yukarıda söz konusu edilen ve Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunları olarak sıralanan “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin gelişmemesi, dini aşırı grupların yayılması, işsizlik, eğitim, asimilasyon ve yönetimde Müslümanların yeterince temsil edilmemesi” gibi maddelerin tümünün en büyük sorun olarak geçerli olduğunu düşünmektedir.

Diğer (Others): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının yukarıda sayılanların dışında da yaygın sorunlarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo-9: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
DİĞER	Hayır	1441	98,1	98,1	98,1
	Evet	28	1,9	1,9	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Anketteki ilgili sorunun cevap seçenekleri arasında bulunana “diğer” seçeneğine 28 kişi “evet” demiştir. Tablo 9’e göre Kuzey Makedonya Müslümanlarından %1,9 oranında bir kesim, yukarıda söz konusu edilen ve Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunları olarak sıralanan “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin gelişmemesi, dini aşırı grupların yayılması, işsizlik, eğitim, asimilasyon ve yönetimde Müslümanların yeterince temsil edilmemesi” gibi maddelerin dışında da büyük sorunlarının bulunduğunu düşünmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bütün bu veriler, günümüz Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar kendilerinin en büyük sorunlarından birincisinin ayrımcılığa dayalı işsizlik (986 kişi, %67,1), ikincisinin ise etnik ayrımcılık (967 kişi %65,8) olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak burada başka bir husus dikkatleri çekmektedir. O da şudur: Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı Müslümanlar “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması, dini aşırı grupların gelişmesi, işsizlik, eğitim, asimilasyon/dinden, dil ve kültürden uzaklaşma, bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi” gibi alanların tamamında yüzde ellinin çok üzerinde bir oranla en büyük sorunlar arasında görmektedirler. Söz konusu alanların büyük bir kısmında Müslümanların kahir ekseriyeti sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı alanlarda yüzde ellinin altında bir oranla sorun yaşadıklarını belirtmeleri ise, sorunun az olmasından değil, bilakis toplumun alanla ilgili resmi kurumlarla herhangi bir iş takibine girmemelerinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Zira yapılan gözlem ve yüz yüze görüşmelerde söz konusu alanlar hatırlatıldığında konuyla ilgili bir hikâyesi olanların büyük bir çoğunluğunun şikâyetçi olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.

Türkiye Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren ülkeyi ilk tanıyan ülkelerden biri olmakla kalmamış uluslararası ilişkiler bağlamında hemen bütün sorunlarının çözümü konusunda işbirlikleri gerçekleştirmiştir. Başta işsizlik olmak üzere bütün alanlarda

çözüme yönelik ikili anlaşmalar yapmakta gecikmemiştir. Özellikle TİKA aracılığı ile özellikle Müslümanlar arasındaki işsizliğin önlenmesine yönelik bir dizi faaliyet gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir. Türk sermayesi ve yardımlar ile işsizlere istihdam alanı açmak üzere kurulan cam fabrikası, süt işletme fabrikası ve kırsalda hayvancılık, tarım ve arıcılık destekleri sadece bunlardan birkaçıdır. Eğitim alanında ise okullar açılmış, her yıl kitap, kırtasiye, giyim-kuşam ve yakıt destekleri devam etmektedir. Sağlık, ticaret, sivil toplum kuruluşları, üniversite eğitimi ve Türkiye bursları aracılığı ile işsizlik ve istihdam sorununu çözmeye yönelik önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Burada önemli bir tespiti hatırlatmak gerekir. O da şudur: Türkiye'nin Makedonya'daki Müslümanların temel sorunlarına yönelik çözüm faaliyetleri aslında etnik barışın devamını sağlayan en önemli unsurlardan biri durumundadır. Türkiye'nin Müslümanlara yönelik sorunlarını çözmeye yönelik uygulamaları bir bakıma ayrımcılıkların etkisini azaltmakta ve Müslümanların devletle olan sorunlu ilişkilerini örtmektedir. Türkiye'nin söz konusu tutumu başta ayrımcılık olmak üzere eğitim, işbirliklerinin geliştirilmesi, yönetimdeki ayrımcılıklar ve asimilasyon konusunda sorunların çözümünde önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye özellikle aşırı görüşlerin veya aşırılık yanlısı grupların gelişmesini önlemede etkili olmuştur. Özellikle din eğitimi alanında Türkiye bursları ile eğitim alan Makedonyalı Müslümanlar aşırı dini grupların ayrılıkçı ve tekdirci inanç, tutum ve davranışlarının yayılmasını bir dereceye kadar durdurabilmiştir. Türkiye'nin ülkedeki etnik barışa katkısının en geniş olduğu alanlardan biri hatta birincisi din eğitimi alanıdır. Türkiye'nin genelde Balkanlara özelde ise Makedonya'ya yapabileceklerin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

- Trakya'daki Kredi Yurtlar Kurumu'na bağlı yurtlarda Balkanlı öğrencilere pozitif ayrımcılık uygulanmalı ve müracaat eden her Balkanlı öğrenciye STK'lardan da destek almak suretiyle barınma imkanı sağlanmalıdır.
- Yüzlerce misyoner kuruluşu Kuzey Makedonya'daki Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya yönelik çok çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Başta esmerler olmak üzere hemen bütün Türk, Arnavut ve diğer Müslüman etnik gruplar misyoner teşkilatlarının hedefi halindedir. Esmerlerin her düzeyde eğitimi konusunda çözüm üretilmelidir. Gençlerin eğitimi ve istenmeyen ortamlara düşmemesi konusunda tarihi kökenleri Osmanlıya dayanan bölgedeki tasavvufi gruplardan yararlanılmalıdır.
- Trakya'daki il müftülükleri ilçe müftülerinin ve halkın destekleri ile Balkanlı öğrencilere mutlaka yurt ve burs imkanları sağlamalıdır. Buna iş adamları, özellikle de müteahhitler dahil edilmelidir.
- Türkiye'deki üniversitelerde Makedonyalı öğrencilerin sayısı artırılmalı, kabulü kolaylaştırılmalıdır. Özellikle Doğu Makedonya'da yeterli imkânı bulamayan öğrencilerin eğitimini tamamlaması sağlanmalıdır. Bu çerçevede Uluslararası Balkan Üniversitesine her yıl en az %30 oranında Türk öğrenci kabul edilmelidir. Söz konusu üniversite Türkiye'den gelen öğrencilere paralı üniversite olmaktan kurtarılmalıdır.
- Tüm sivil toplum kuruluşları (STK)'lar ivedilikle Trakya'da bulunan Üniversite öğrencilerine yönelik yurtlar açmalı ve öğrencilerinin çoğunu Balkanlardan seçmelidir. Bu çerçevede Trakyalı iş adamları devreye sokulmalıdır.
- Müslümanların Balkanlardaki gizli asimilasyonu sorunu çözümleni veya önüne geçilmelidir. Demokrasi sonrası baskıların kalktığı zehabına kapılan Müslüman gençleri ne yazık ki daha tehlikeli bir süreç beklemektedir. O da gizli asimilasyondur.
- Balkanlı öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelere kabulünde not ortalaması sistemi terk edilmelidir. Bunun yerine yurt dışındaki Türkiye Cumhuriyet vatandaşı ailelerin çocuklarına uygulanan sistem kabul edilmeli veya Kuzey Makedonya fiili durumu esas alınmalıdır. Öğrenci notları konusunda Müslümanların imkansızlıkları ve ayrımcılık göz önünde tutulmalıdır.

- Resmi kurum ve kuruluşların yetkili idarecileri Balkanlarla ilgili plan, proje ve deneyimi olanlar arasından seçilmelidir. Bu bağlamda TİKA ve Yunus Emre'nin ülkede gerçekleştirdiği faaliyetlerle toplumsal barışa önemli katkı sağlamaktadır.

Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Ortadoğu'ya yaşanmaz bir yer haline getiren dördüncü nesil savaşlardan veya post-modern denilebilecek savaşlardan sonra sıranın Balkanlara geleceği günümüzde giderek artan bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Böyle bir ortamda hem bölge ülkelerine hem de asırlara dayalı kültürel bağı bulunan Türkiye'ye büyük ve önemli görevler düştüğü bir an olsun unutulmamalıdır. Bölge ülke yöneticilerinin sorunları çözme konusundaki ilgisizliği veya dış güçlerin bir takım arzu ve emellerini uygulamaya koyma isteği nedeniyle milyonlarca insanın ya hayatından olacağı ya da ülkesini terk etmek zorunda kalacağı amansız bir savaşın fitilini ateşlemek her geçen gün biraz daha kolaylaşmaktadır.

Büyük oranda ayrımcılıktan kaynaklanan işsizlik sadece en büyük sorun değil aynı zamanda diğer sorunların kaynağı durumdadır. Bu yüzden Kuzey Makedonya'da ayrımcılığın önlenmesi ön şarttır. Müslümanların yasal haklarının ihlal edilmesi esası pek çok sorunu temelinde çözecektir. Nüfusa oranla devlet kademelerinde istihdam anayasal zorunluluk olmasına rağmen geçersiz nedenlerle Müslümanlar sırada bekletilmekte yerine Hristiyanlar işe alınmaktadır. Bu durum uluslararası ilişkiler, sosyoloji, iktisat ve buna benzer bilim dallarında hazırlanacak Üniversite ve TÜBİTAK destekli projelerle bilim platformuna taşınmalı, çözüm önerileri üretilmelidir. Toplumun asıl kotlarına geri dönmesine katkı sağlanmalıdır. Zira tarih boyunca bölge Müslümanları, toplumsal anlamda dini ritüellere saygılı, insanlar arasındaki ilişkilere duyarlı, çatışmalardan uzak, sevgi içinde ve kardeşçe yaşamayı esas almışlardır.

Kaynaklar

- Ağanoğlu, Y. (2012), Yücel Teşkilatı, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Akman, H. (2006), Paylaşılmayan Balkanlar, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Arif, K. (2010), Bağımsızlıktan günümüze kadar Makedonya'da din eğitimi (1991-2010). Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı.
- Artuç, İ. (1988), Balkan Savaşı, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Aslantaş, S. (2007), Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bağcı, H. (1998), Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Bahadır, G. (2002), Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ağustos,
- Bora, T. (1995), Yugoslavya, Milliyetçiliğin Provokasyonu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2007), "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, Bilig, Bahar, sayı 41: 123-154.
- Dalkılıç, Mehmet -R.Biçer, (2016), Balkanların Geleceği Açısından Makedonya'da Etnik Barış ve Dini Aşırı Gruplar, Proje, İstanbul Üniversitesi BAP Birimi.
- Dikici, A. (2014), "Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk: Torbeşler", T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri 46/2014-2 (123-165).
- Emin, N. (2014), Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu, Seta: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (www.yenibalkan.com) (27.03.2016).
- Fırat, B.H. "Ohri Çerçeve Anlaşması'nın 15. Yılı: Makedonya'da 'Barış'", www.usak.org.tr (29.09.2016).

- FRA, (2010), Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, Avrupa Konseyi, 2010.
- Gökdağ, B.A. (2012), “Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları”, Karadeniz Araştırmaları, Kış, sayı: 32.
- Göregenli, M. (2008), Ayrımcılık Ve İnsan Hakları, Aralık 2007 Çalışma Toplantısı Raporu.
- Hacısalıhoğlu, M. (2003), Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İbrahim, E. “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, www.balturk.org.tr (07.10.2016).
- Jelavich, B. (2006), Balkan Tarihi Cilt 1, İstanbul: Küre Yayınları.
- Jelavich, B. (2006), Balkan Tarihi Cilt 2, İstanbul: Küre Yayınları
- Kamberi, N. (2015), Makedonya'da Komünizm Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Dini Akımlar ve Temel Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Kenar, N. (2005), Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Ankara: Palme Yayını.
- Kodal, T. (2014), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies, XIV/29 (2014-Güz/Autumn), ss.377-396.
- Kut, Ş. (2005), Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kutlu, S. (2007), Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kutlu, S. (2007), Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lacoste, Y. (2008), Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi, İstanbul: NTV Yayınları.
- Makedonya Cumhuriyeti Anayasası, Makedonya Cumhuriyeti Millet Meclisi Basımevi, Üsküp 1999, İkinci bölüm: "İnsan ve vatandaşın temel özgürlük hakları", madde 19.
- Makedonya ve Din, (2015), www.makedonyauniversiteleri.com (05.10.2016)
- Murati, U. (2015), Makedonya'da Müslüman toplumun örgün ve yaygın din eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı
- Nayçevska, M.-Todorovski, S. (2009), Etnik Mensubiyet Esası Üzere Ayrımcılığın Kaldırılması, El Kitabı, Makedonya Açık Toplum-Makedonya Enstitüsü Vakfı Etniler Arası Diyalog ve Topluluğun Gelişmesi- Ortak Değerleri Destekleyen Vatandaş Birliği, (ATEVM) Skopje, Republika Makedonija,
- Nureddin, A. (2008), Osmanlı Sonrası Makedonya, Üsküp: MATUSTEB Yayınları
- Oran, B. (2012), Türk Dış Politikası, Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2012), Türk Dış Politikası, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları
- Progonatı, E. (2013), “Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar, sayı:37, s.159-182.
- Rapor, (2007), İnsan Hakları Gündemi Derneği Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları, (Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya), İHGD/Kamusal Açıklama/TR-001/2007, Ankara.
- Şabani, G. (2007), 2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turan, Ö. (2002), Makedonya'da Türkler, Der. Murat Hatipoğlu, Düünden Bugüne Makedonya Sorunu, Balkanlar Araştırma Dizisi 6, Ankara, ASAM Yayınları.
- Wachtel, A. B. (2009), Dünya Tarihinde Balkanlar, İstanbul: Doğan Kitap.

İnternet kaynakları

İnternet-1:

<http://www.makedonyauniversiteleri.com/makedonya-ve-din> (Erişim tarihi: 05.10.2016).

İnternet-2:

www.hsyk.gov.tr “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, (Erişim tarihi: 15.10.2016).

İnternet-3:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 07.10.2016).

İnternet-4:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 07.11.2016).

İnternet-5:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 20.10.2016).

İnternet-6:

<http://e-tarih.org/sozluk> (Erişim tarihi: 10.11.2016).

İnternet-7:

Enes İbrahim, “Makedonya’da insan hakları”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 23.10.2016).

İnternet-8:

Enes İbrahim, “Makedonya’da insan hakları”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 29.10.2016).